

וישלה - מנוחת הנפש

האומר ראובן חטא אינו אלא טועה

כתיב (בראשית לה, כב) "וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו וישמע ישראל, ויהיו בני יעקב שנים עשר". ומפשוטו של מקרא נראה, שחטא גדול חטא ראובן כאן.

אמנם איתא בחז"ל (שבת נה, ב), א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה, שנאמר "ויהיו בני יעקב שנים עשר", מלמד שכולן שקולים כאחת, אלא מה אני מקיים "וישכב את בלהה פילגש אביו", מלמד שבלבל מצעו של אביו, ומעלה עליו הכתוב כאילו שכב עמה. תניא ר"ש בן אלעזר אומר, מוצל אותו צדיק מאותו עון ולא בא מעשה זה לידו, אפשר עתיד זרעו לעמוד על הר עיבל ולומר "ארור שוכב עם אשת אביו" (דברים כז, כ), ויבוא חטא זה לידו, אלא מה אני מקיים "וישכב את בלהה פילגש אביו", עלבון אמו תבע, אמר אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, עמד ובלבל את מצעה. אחרים אומרים שתי מצעות בלבל, אחת של שכינה ואחת של אביו, והיינו דכתיב (בראשית מט, ד) "אז חללת יצועי עלה" וכו', ע"כ ע"ש.

הנה לפום רהיטא נראה כוונת הגמ', שחטאו של ראובן לא היה השכיבה עם פילגשו של אביו ח"ו, רק שבלבל המצעות של אביו. וכנראה שהחטא בזה הוא, שלא היה לו לראובן להתערב בעניני האישות של אביו, וגם שע"י זה גרם סילוק השכינה מאהל יעקב.

מדוע נתנה התורה מקום לטעות

אמנם דברי חז"ל אלו צ"ב, דאם באמת ראובן לא חטא בכך, וכל פשעו היה רק מה שבלבל מטתו של אביו, למה באמת כתבה התורה "וישכב", עד שמי שקורא בתורה ומבין אותה לפי פשוטו של מקרא יכול לבוא לידי טעות, דשמא לא יעמוד על זה שמה דכתיב אחריו "ויהיו בני יעקב שנים עשרה" בא להוציא

המקרא מידי פשוטו. למה לא כתוב בתורה בפירושו שראובן בלבד את יצועי אביו, דזהו באמת החטא שלו, ולמה כתוב בנוסח מליצה "וישכב", והכוונה היא שנחשב כאילו שכב עם פלגש אביו.

בלבול המשכב שזה בפנימיותו ל'וישכב'

והנה, מה שקראה התורה למעשה של ראובן "וישכב", אע"ג שבאמת לא חטא בזה ממש, כבר עמד על עומקן של דברים ר' ירוחם זצ"ל בספר דעת תורה (עמ' רטז) וז"ל, והנה אל נטעה עצמנו לאמר, אחרי שחז"ל אמרו למשל על ראובן, שמעולם לא שכב את בלהה, אלא רק שמעלה עליו הכתוב כאילו שכב, א"כ ה"וישכב" אין זה אלא דרך משל ורמז על מעשה בלבול המשכב. לא כן הוא הדבר, כי בתורה אין מליצות, וכל הדברים כפשוטם, וכשנאמר בתורה "וישכב" הנה זה וישכב ממש, אלא שחסר לנו כל ההבנה וההשגה במיליה של התורה הקדושה. אצלנו הענינים הנם מוגבלים, חוג היקפם קטן אצלנו מאד. ענין גנב וגזלן או נואף וכדומה, הנה יודעים אנחנו מהם רק מאותה הרגע בפועל, ועד אותה העת שהם עוברים מלפנינו. בעינינו הנה איש שאינו "גונב מכיס" או לא "גוזל חנית מיד חבירו", הרי עדיין כאיש הגון נדמה הוא לנו. והנה חז"ל (סנהדרין פא, א) אמרו על מה דכתיב (יחזקאל יח, ו) "ואת אשת רעהו לא טימא", היינו שלא ירד לאומנות של חבירו, ואם אמנם ירד לאומנות חבירו הרי כבר קוראים אותו מטמא אשת רעהו, והוא נואף ממש, כי לו ידענו גם אנחנו עומקן של הענינים, לו היינו מפשיטים וחודרים בתוכי תוכיותם של שני אלה הענינים, כי אז גם אנחנו היינו קוראים על זה המעשה בלשון של "וישכב", כי בעומק תוכיותם הם שוים והם אחד ממש, עכ"ל ע"ש.

כיצד נכשל ראובן בזה

ונמצא שמה שכתבה התורה "וישכב", הוא מפני שחטא זה שאצלנו נקרא בלבול יצועי אביו, אצל בכורו של יעקב נקרא "וישכב". ולפי"ז הדבר צ"ב מאוד, איך הגיע ראובן לידי עבירה חמורה כזו. שהרי דרך היצר הרע לעולם הוא "היום אומר לו עשה כך וכך" (שבת קה, ב), והיינו שאין דרכם של בני אדם לירד במהירות מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, אלא בהדרגה, ירידה אחר ירידה, עד שכמעט אינם מרגישים כלל בנפילתם. וא"כ איך בא ראובן לידי כך, ליפול כ"כ

במהירות, עד שבא לחטוא בעבירה חמורה שלפי מדריגתו נחשבת כשכיבה ממש, וכמו שביאר ר' ירוחם. ואף שזה לא נקרא שכיבה אלא כשדנים אותו בדקי דקות, מ"מ כיון שלגבי ראובן לאו מילתא זוטרתא היא ונחשב כשכיבה, איך ירד אותו צדיק ירידה גדולה כפי מעלתו, שבאופן כללי אין זה דרכו של היצר כלל.

תבע עלבון אמו - לימוד זכות או חובה

עוד צ"ב, דהנה מה שאמרו בגמ' שראובן תבע את עלבון אמו, בפשטות אין זה חלק מהחטא, אלא אדרבה, זה היה ההתנצלות על חטאו, שאע"פ שעשה שלא כהוגן, מ"מ כוונתו היתה לטובה, שרצונו היה רק למחות על כבודה של אמו. והיינו שראובן הרגיש שמכיון שהוא הבכור, החובה מוטלת עליו לתבוע את עלבונו. והנה עיין במהרש"ל (הובא בשפתי חכמים) שהוסיף ביאור במעשיו של ראובן, שעשה כן מתוך עצה עמוקה. כי באמת מה שיעקב לא קבע דירתו באהלה של לאה, היה משום שהוא חשב שלא לה לא תתרצה בכך, שכיון שבחייה היתה רחל עקרת הבית למרות שלא היתה גדולה הימנה, סבר יעקב שאם יקבע מטתו אצל לאה רק עתה אחר מיתת אחותה, לאה תתבזה בכך, ולכן קבע עצמו באהל בלהה. אבל ראובן שהיה רגיל אצל אמו, ידע שאין דעתה של לאה כך, אלא שהיא תתרצה שיעקב ידור אצלה, ולכן הלך ובלבל את יצועי אביו. נמצא לכאורה שעצם מעשהו של ראובן מצד עצמו היה נכון אף לפי דעתו של יעקב, וכל חטאו היה בזה שהכניס עצמו לעניני אישות של אביו, שאין זה מקומו.

אמנם משמעות דברי חז"ל אינה כן, אלא שזה גופא שתבע עלבון אמו היה חלק מעצם החטא, ולא רק התנצלות וטעם למה שעשה. ודבר זה צ"ב, שלכאורה דבר טוב הוא מצד עצמו, לתבוע עלבון אמו ולמחות על כבודה. ובפרט לפי ביאורו של המהרש"ל, באמת היה לו חשבון נכון להצדיק את מעשיו. וא"כ למה יש תביעה על ראובן דוקא על הנקודה של תביעת עלבון אמו.

פחו כמים

ועוד יש להעיר, דהנה בפרשת ויחי (מט, ד) כתיב שיעקב אבינו תבע את ראובן על המעשה הזה, ותביעתו היתה שראובן הוא "פחו כמים". וצ"ב, היכן ראה יעקב במעשה זו שום פחזות, הרי ראובן לא עשהו מתוך בהלה, אלא אדרבה

עשה חשבונות ע"ג חשבונות, וכמו שהבאנו לעיל (אות ו) בשם המהרש"ל, עד שהחליט שעליו לתבוע עלבון אמו. וא"כ למה יעקב מבקר אותו על פחזותו במעשה זה. ועוד יש להעיר, למה לא תבע יעקב את ראובן על עצם המעשה, שהוא חטא שכפי מדריגת ראובן נחשב כמעשה שכיבה, והוא לכאורה עוולה גדולה, ותבע אותו רק על פחזותו, הלא לכאורה החטא של השכיבה הרבה יותר גרוע ממה שהיה פחזו כמים.

הפחזות אינה מתאימה למלכות

והנראה לומר בזה, שבאמת לא היתה כוונת יעקב אבינו להוכיח את ראובן על החטא שעשה. שהרי יעקב אבינו בפרשת ויחי בא לברך את בניו, וענין ברכתיו של יעקב הוא, למנות את כל אחד מהשבטים על התפקיד המיוחד שלו בעבודת ה' לדורי דורות. הוא נתן לכל שבט חלקו המסויים המתאים לו לפי תכונותיו וכוחותיו, וכדי שיוכל כל אחד למלא את תפקידו כראוי, בירך אותו בברכה מיוחדת לפי מעלתו, וע"י הברכה האציל עליו את הכלים הנצרכים לו להשלים תכליתו. ולכן בברכתו של ראובן, בא יעקב להסביר לו שהתפקידים של כהונה ומלכות אינם מתאימים לו, משום שתכונת נפשו היא להיות פחזו כמים, כמו שראה יעקב במעשה זו של בלבול יצועי אביו, וכמו שנבאר כל זה לפנינו בס"ד. ולכן דיבר יעקב אודות מידותיו ולא על עצם החטא, שלא היה בדברי יעקב גדר של עונש ותוכחה כלל.

הנה מה שתפקיד המלוכה אינו ראוי למי שיש לו מדת הפחזות, הוא משום שהמלכות מחייבת להיות מתון, לשקול כל דבר במנוחת הנפש. המלך המנהיג את עמו, צריך שיהיה לו לב להבין ולהרגיש את צרכי כל ישראל בכלל, וכל יחיד ויחיד בפרט, ומתוך כך יפלט דרכיו איך להנהיגם באופן שיבא לידי מילוי צרכיהם. גם צריך שתהיה לו תכונה של סבלנות, היכולת להקשיב לטענות ולטרונות של כל אחד ואחד. ולכן, יכולת המלך למלא תפקידו בשלמות, תלויה במידת מנוחת הנפש שיש לו. וכן הכהנים היו מנהיגי העם, אשר עליהם נאמר (דברים לג, י) "יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל", ולכן גם להם נחוצה מאד מדה זו של מנוחת הנפש. וראובן שהיתה תכונתו "פחזו כמים" שהיא ההיפך ממנוחת הנפש, אין תפקידים אלו מתאימים לו, לכן ניטלו הימנו השררות של מלוכה וכהונה.

אחריות האדם היא המעשה ולא התוצאות

אמנם עדיין צריך לבאר מה שהערנו למעלה, היכן ראה יעקב במעשה זה את הפחזות של ראובן. ונראה, שזה גופא שתבע את עלבון אמו, שהרגיש האחריות ליכנס לעובי הקורה יותר משאר אחיו בני לאה כיון שהיה הבכור, היה זה ענין של בהלה ופחזות. והענין הוא, שהאדם צריך לידע שאין בידיו רק לעשות, ואילו התוצאות של מעשיו אינן תלויות בו כלל, אלא רק בהשגחתו ית'. וזהו הביאור של הפתגם הידוע של הגרי"ס זצ"ל, "א מענטש דארף טאן, און נישט אויף טאן" [אדם צריך לעשות, ולא להועיל לתוצאת המעשה]. ודבר זה הוא בין בגשמיות ובין ברוחניות, שעל האדם מוטלת החובה רק לעשות, אבל אינו מחוייב לראות שמעשיו יצליחו, כיון שאין זה בידו כלל אלא אך ורק בידי השי"ת. ומי שמכיר את האמת הזאת, חושב בשעת מעשה רק על עצם העשיה שתהיה על צד היותר טוב, ואינו דואג אם תצא ממנה התוצאה הרצויה. אכן מי שדעתו על התוצאה וההצלחה, ע"י זה יפסיד את ישוב הדעת שלו, ודאגתו תביא אותו לידי פחזות ובהלה, עד שיעשה מעשים שאינם הגונים. וזו היתה פחזותו של ראובן, שהרגיש עצמו אחראי על כבודה של לאה, ותבע עלבון אמו, והרגיש שמוטל עליו להגיע לתוצאה הרצויה לו להשיב את כבוד אמו. ונטילת האחריות על התוצאה נבעה מחוסר ישוב הדעת שלו, שלא סמך על זה שהכל הוא בידו של הקב"ה. ולפי זה מובן למה עצם תביעת עלבון אמו נחשבת כחלק מן החטא, שהרי ראובן חשב שעליו מוטלת האחריות להגיע לתוצאה הרצויה לו, וזה גרם לו בהילות ופחזות, והפסיד את ישוב הדעת שלו, ובא לידי חטא. ויעקב הכיר שזה היה שרש החטא, ולכן מנע ממנו את התפקידים שצריכים מנוחת הנפש.

מנוחת הנפש יסוד בעבודת ה'

וזהו באמת יסוד גדול בעבודת ה', שהאדם צריך לקנות בנפשו תכונה זו של מנוחת הנפש, ולהיות מושל בעצמו. עיין בכוזרי (מאמר ג אות ג-ה) שמסביר שהחסיד מושל על עצמו ועל כוחותיו, וז"ל, החסיד הוא מי שהוא מושל, הנשמע בחושיו וכוחותיו הנפשיים והגופיים, ומנהיגם ההנהגה הגופיית, כמו שנאמר (משלי טז, לב) "ומושל ברוחו מלוכד עיר" והוא המוכן לממשלה, כי אילו היה מושל במדינה היה נוהג בה בצדק כאשר נהג בגופו ונפשו, עכ"ל, וע"ש אריכות הענין. והענין הוא, כמו שהנהגת המדינה מתחלקת לכמה מחלקות, כגון: חינוך, מאור, מים, כבישים וכו', ולכל מחלקה יש אנשים מיוחדים

הממונים למלא תפקיד מסויים, והמדינה מתנהלת כראוי רק כאשר כל אחד עושה את תפקידו המוטל עליו, וגם המושל מפקח על מעשי כולם, שלא יתערב ממונה אחד בתחום חבריו ושלא תהיה ערבובייה בביצוע התפקידים. כך הוא גם באדם עצמו, יש לו בתוכו כמה כשרונות ומדות שונות, ולכל אחת יש תפקיד לעצמה. אמנם האדם יכול להפיק התועלת הרצויה מהן, אך ורק אם הוא עצמו מלך ומושל, לראות שלא ישמשו בערבובייה בלי הסדר הנכון. ורק כאשר האדם משתמש בכל אחת ממעלותיו וכוחותיו במקום ובזמן המתאים, אז יצא מהם התועלת הרצויה. והכח הזה, שבו מעמיד האדם כל כשרון וכל מעלה על מקומו הראוי, הוא נקרא "מנוחת הנפש".

מנוחת הנפש שמירה מנפילה

אבל מי שאין לו מדה זו, ואין לו מנוחת הנפש להנהיג כל כוחותיו על הסדר הנכון, עלולים כוחותיו ומדותיו לצאת אל הפועל בזמן ובמקום שאינו ראוי, ובכך עלול האדם לעשות דברים שאינם כפי מדרגתו, ולפי מעלתו אינם ראויים לו כלל, ולבוא לידי ירידה מהירה ופתאומית. וכן מצינו בישמעאל, שמיד אחר לידת יצחק עשה אברהם סעודה ביום הגמל את יצחק, וכתוב (בראשית כא. ט) "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק", ופירש רש"י שם תיבת 'מצחק', שעבר עבירות חמורות ביותר. והנה מסמיכות הפרשיות משמע שיש שייכות ביניהם, שמאותו משתה נמשך שישמעאל התחיל לעבור על עבירות חמורות, זאת אומרת שהמשתה היה הגורם את ההשתנות של ישמעאל לרע. ונראה שהביאור בזה הוא, שאברהם עשה משתה גדול ליום הגמל את יצחק, להראות שיצחק יהיה עיקר זרעו, וזה גרם לישמעאל שיפסיד את מנוחת הנפש שלו, שהרי הוא היה הבכור, ונתגדל בבית אברהם, ובאמת היה בעל מדרגה, ולכן היה קשה לו לקבל בשורה זו שלא יהיה היורש של אביו. וכיון שאיבד את ישוב הדעת שלו, איבד את הממשלה על כוחותיו, וברגע קט יצא מביתו של אברהם לתרבות רעה.

ובזה מתיישב מה שעמדנו עליו לעיל, איך אפשר שראובן יכשל בחטא שכפי מדרגתו נחשב לעבירה של "וישכב", הלא בדרך כלל אין אדם נופל נפילה כזו בבת אחת. אמנם לפי דברינו ביאור הדברים כך הוא, שכיון שהרגיש שעליו האחריות על כבוד אמו, שחשב שאף תוצאות הענין מוטלות עליו, נחפז ופעל

בבהילות, ולכן בלבב יצועי אביו. שהרי ע"י הרגשה זו הפסיד מנוחת נפשו, וכאשר האדם נמצא במצב של "פחז כמים", אזי אפילו מי שלפי מדריגתו אינו ראוי לכך, יכול לעשות מעשה של "וישכב" מחוסר ישוב הדעת.

להכיר מה באמת מוטל עליו לעשות

והאדם צריך לזהר מהסיבות הגורמות לו להפסיד את מנוחת נפשו. ואחת מהן היא, כאשר אינו מבין שיש לו תפקיד מסויים, וכל כוחותיו וכשרונותיו הם אך ורק למלא תפקידו. וגם צריך לדעת שגם הצלחתו במילוי תפקידו אינה בידו, שאין מוטל עליו אלא לעשות מה שיכול ומה שבכחו לעשות, ועל השאר עליו לסמוך על הקב"ה ולא ידאג. למשל, ראיתי בשם הגר"א, שאדם המחליט לישב וללמוד דף מסויים, עליו להרגיש שיש רק אדם אחד בעולם – הוא עצמו, ויש לו רק שעה אחת – השעה הזו, ויש לו רק דף אחד ללמוד – הדף שמונח לפניו. ואם ירגיש תחושה זו, אזי יהיה ביכלתו להתרכז לגמרי, לא יפריעו ויבלבלו אותו כל מיני דאגות ומחשבות, ואז יצליח. וכן הוא בעבודת התפילה, כאשר אדם בא להתפלל, צריך להרגיש שאין לפניו אלא תפילה זו. ולא רק במעשי המצוות עצמן, אלא גם כאשר בא לביתו, ומוטל עליו להתעסק עם בני משפחתו, עליו להרגיש שזהו התפקיד שלו ברגע זה, ואין לו בעולמו שום דבר חוץ מזה. וכשאדם מתרגל בהכרה זו, אזי תהיה לו מנוחת הנפש בכל דבר שעושה. אמנם אי אפשר להגיע למצב זה, אא"כ מרגיש בקרב לבו שהחיוב המוטל עליו הוא רק לעשות, וההצלחה של מעשיו אינה בידו כלל, ולכן אין מוטלת עליו האחריות של התוצאה, ואין לו לחשוב ולדאוג, רק יאמין בה' ויסמוך עליו שיצליח את דרכיו כל זמן שהוא עושה מה שמוטל עליו לעשות, ולא יפסיד את מנוחת נפשו.

לא עליך המלאכה לגמור

ויסוד זה הורונו חז"ל במשנה במסכת אבות (פרק ב משנה כ), ר' טרפון אומר, היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק. ועוד נאמר שם (משנה כא) הוא היה אומר, לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין להפטר ממנה. ובהשקפה ראשונה נראה שר' טרפון סותר את דברי עצמו, שמצד אחד האדם צריך להרגיש שמוטלת עליו מלאכה מרובה, ואין לו פנאי לגומרה, וגם הבעל הבית דוחק אותו. ומצד שני הוא צריך להרגיש רגוע ושלו, שאין עליו לגמור המלאכה. אלא הביאור בזה הוא ע"פ דברינו הנ"ל, דלעולם

צריך להרגיש גודל האחריות וקוצר הזמן, ולא יניח אפילו רגע אחד מחייו שילך לבטלה, ויהיה זריז גדול. אבל מאידך גיסא, כשהוא באמת עושה מה שמוטל עליו, כאשר הוא יושב ולומד את הסוגיא, צריך שתהיה לו מנוחת הנפש כדי שירכז כל מחשבותיו, ותתיישב דעתו ע"י זה שהוא מכיר שהתוצאות אינם ברשותו - "לא עליך המלאכה לגמור" - ועליו רק להשקיע את עצמו וכוחותיו לתפקיד שלפניו, ללמוד את הסוגיא ולהשתדל להבינה על בוריה, וכמו שהבאנו לעיל בשם הגר"א, ואז יצליח.

